

Kur'ân ve Göç Olgusu

Mustafa ÖZYİĞİT

Yüksek Lisans, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
Tefsir Anabilim Dalı, Burdur/Türkiye, mustafaozyigit056@gmail.com

Songül DOĞAN

Yüksek Lisans, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
Tefsir Anabilim Dalı, Burdur/Türkiye, namaz3839@gmail.com

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 19.05.2025

Kabul Tarihi: 12.07.2025

Yayın Tarihi: 30.09.2025

İntihal

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Finansman: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Telif Hakkı

© Mustafa Özyiğit – Songül Doğan | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Öz

Göç, tarihin her döneminde farklı sebeplerle yaşanmış bir olgudur. Kur'ân-ı Kerîm, bu olguyu dinî, ahlâkî ve sosyolojik yönleriyle ele alır. Müminlerin zulüm karşısında yaşadığı baskılar, Kur'ân'da hem bireysel hem de toplumsal düzeyde değerlendirilir. Bu yönüyle Kur'ân, göçü sadece bir yer değiştirme süreci olarak değil, inanç uğruna verilen bir mücadele olarak tanımlar. Ayetlerde geçen "hicret" ve "ihraç" kavramları, göçün anlam derinliğini ortaya koyar. Bu kavramlar, göçün gönüllü olduğu kadar aynı zamanda, zorlayıcı şartların sonucu olduğunu gösterir. İnançlarını korumak isteyen bireyler, çoğu zaman yaşadıkları topraklardan çıkarılmıştır. Bu durum, Kur'ân'da birçok kısas aracılığıyla ifade edilir. Çalışmada, göçe zorlayan sebepler Kur'ân'daki kavramsal yapı üzerinden incelenmiştir. İnanç özgürlüğünün engellenmesi, zulüm, baskı gibi nedenler ön plana çıkmıştır. Özellikle Hz. Peygamber'in tebliğ süreciyle birlikte başlayan baskılar, zorunlu hicreti beraberinde getirmiştir. Kur'ân, bu süreci imanla, sabırla ve dayanışmayla ilişkilendirir. Göç edenlerin karşılaştığı zorluklar, ayetlerde hem dünyevî hem uhrevî mükâfatlarla anlamlandırılır. Kur'ân'da "ihraç" ve "hicret" kavramlarının yer aldığı birçok ayet temel alınarak, göçün dinî ve manevî boyutu kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Bu ayetlerde yalnızca göçün sebepleri değil, aynı zamanda göç sonrasında ortaya çıkan toplumsal ve kültürel dönüşümlere de özellikle dikkat çekilmiştir. Kur'ân, hicreti sıradan bir zorunluluk ya da kaçış olarak değil, iman temelli bilinçli bir yeniden başlama ve diriliş süreci olarak yorumlamaktadır. Göç, sadece bireysel bir mecburiyet ya da zorunluluk olmanın ötesinde, aynı zamanda yeni bir toplumsal düzenin, birlikteliğin ve insanın başlangıcı olarak görülmektedir. Konuyla ilgili mevcut araştırmaların büyük çoğunluğu, göç olgusunu daha çok sosyolojik ve tarihsel perspektifler üzerinden ele alırken, Kur'ân eksenli derinlemesine yaklaşımlar oldukça sınırlı kalmıştır. Bu makalede, söz konusu alandaki bu boşluk giderilmeye çalışılarak, Kur'ân'da yer alan anlatımlar esas alınmış ve kavramsal boyutunun yanı sıra tefsiri perspektiflerle de kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Hicret, Göç, İhraç.

Atıf Bilgisi:

Özyiğit, Mustafa - Doğan, Songül. "Kur'ân ve Göç Olgusu". *Mersin İlahiyat Dergisi* 1/1 (Eylül 2025), 22-35.

The Qur'an and Migration

Mustafa ÖZYİĞİT

Master's Degree, University of Burdur Mehmet Akif Ersoy, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir, Burdur/Türkiye, mustafaozyigit056@gmail.com

Songül DOĞAN

Master's Degree, University of Burdur Mehmet Akif Ersoy, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir, Burdur/Türkiye, namaz3839@gmail.com

Research Article

History

Received: 19.05.2025

Accepted: 12.07.2025

Published: 30.09.2025

Plagiarism

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Funding: The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.

Competing Interests: The author declares that have no competing interests.

Copyright

© Mustafa Özyiğit – Songül Doğan | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Abstract

Migration is a phenomenon that has been experienced for different reasons in every period of history. The Qur'an deals with this phenomenon in its religious, moral and sociological aspects. The oppression of believers in the face of persecution is evaluated in the Qur'an at both individual and social levels. In this respect, the Qur'an defines migration not only as a process of relocation but also as a struggle for faith. The concepts of "hijra" and "expulsion" in the verses reveal the depth of meaning of migration. These concepts indicate that migration is not only voluntary but also the result of compelling circumstances. Individuals who wanted to protect their beliefs were often expelled from the lands they lived in. This situation is expressed through many parables in the Qur'an. In this study, the reasons that force migration are analyzed through the conceptual structure in the Qur'an. Reasons such as the prevention of freedom of belief, persecution and oppression have come to the fore. Especially the oppression that started with the Prophet's process of notification brought along the compulsory migration. The Qur'an associates this process with faith, patience and solidarity. The difficulties faced by the emigrants are interpreted in verses with both worldly and ethereal rewards. Based on the many verses in the Qur'an in which the concepts of "expulsion" and "hijra" appear, the religious and spiritual dimension of migration has been analyzed comprehensively. In these verses, not only the causes of migration but also the social and cultural transformations that occur after migration are emphasized. The Qur'an interprets migration not as an ordinary necessity or escape, but as a conscious faith-based process of resumption and resurrection. Migration is seen not only as an individual obligation or necessity, but also as the beginning of a new social order, unity and construction. While the vast majority of existing research on the subject deals with the phenomenon of migration from sociological and historical perspectives, in-depth Qur'anic approaches have remained quite limited. In this article, an attempt is made to fill this gap in the field, based on the narratives in the Qur'an, and a comprehensive evaluation is made with exegetical perspectives as well as its conceptual dimension.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Hijrah, Migration, Expulsion.

Cite as

Özyiğit, Mustafa - Doğan, Songül. "The Qur'an and Migration". *Mersin Theology Journal* 1/1 (September 2025), 22-35.

Kur’ân ve Göç Olgusu

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca, çeşitli sosyo-ekonomik, siyasi ve çevresel sebeplerle bireyler ve topluluklar yaşadıkları mekânları terk ederek yeni hayat alanlarına yönelmişlerdir. Bu hareketlilik, zaman zaman doğal afetler, savaşlar ve ekonomik krizler gibi zorunlu nedenlerle gerçekleşirken; kimi zaman ise daha iyi yaşam koşulları arayışının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak göç, salt fiziki bir yer değiştirme olmanın ötesinde, kültürel, sosyal ve dinî boyutları bulunan çok katmanlı ve dinamik bir olgudur. İslam tarihi ve özellikle Kur’ân perspektifi çerçevesinde incelendiğinde göç, sadece mekânsal bir hareketlilik değil, inanç uğruna gösterilen fedakârlık, direniş ve yeni bir toplumsal düzen kurma çabalarıyla yakından ilişkili anlamlı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur’ân’da göç, özellikle “hicret” ve “ihraç” kavramlarıyla ele alınmakta olup, peygamberlerin ve müminlerin yaşadıkları baskılar karşısında bir çıkış yolu olarak değerlendirilmiştir.¹ Bu bağlamda göç, sadece fiziksel bir hareketlilik değil, aynı zamanda inanç ve medeniyet açısından önemli sonuçlar doğuran bir süreçtir.

Kur’ân’da göç olgusu, farklı bağlamlarda ele alınmaktadır. Hz. Âdem ve Havva’nın cennetten yeryüzüne indirilişi, Hz. İbrâhim’in Nemrut’un zulmünden kaçıışı, Hz. Mûsâ ve kavminin Firavun’un baskılarından kurtuluşu gibi örnekler, Kur’ân’da göçün tarihî ve sosyolojik boyutuna işaret eden temel anlatılardır. Bununla birlikte, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ashabının Mekke’den Medine’ye hicreti, İslam tarihindeki en önemli göç hadiselerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu olay, sadece bireysel bir kaçış değil, aynı zamanda İslam toplumunun yeni bir düzen kurma sürecinin başlangıcıdır. Hicret, Müslümanlar için bir dönüm noktası olmuş, hicretle birlikte Medine’de İslam devletinin temelleri atılmış ve toplumsal yapının yeniden şekillenmesine zemin hazırlanmıştır.

Kur’ân’da göç kavramı, yalnızca tarihsel bir vakıa olarak değerlendirilmemelidir. Kur’ân, zorluk ve baskı ortamında yaşayan müminler için hicreti, hem meşru bir hak hem de inançlarını özgürce yaşayabilecekleri yeni bir başlangıcın yolu olarak sunmaktadır. Özellikle Nahl sûresi 41. âyetinde, *“Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz...”*² buyurulması göçün gereklilik arz ettiğini göstermektedir. Aynı şekilde, Nisâ sûresi 97. âyetinde, *“Kendilerine yazık eden kimselere melekler, canlarını alırken: ‘Ne işte idiniz!’ dediler. Bunlar: ‘Biz yeryüzünde çaresizdik’ diye cevap verdiler. Melekler de: ‘Allah’ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!’ dediler. İşte onların barınağı cehennemdir; orası ne kötü bir gidiş yeridir.”*³ buyurulmaktadır. Bu ayetler, göçün sadece bir mekân değişikliği değil, aynı zamanda Allah’a yöneliş ve inanç mücadelesinin bir parçası olduğunu göstermektedir.

Kur’ân’da göç olgusu, iman ve sabır ile doğrudan ilişkilidir. Müslümanların zulüm karşısında direnç göstermeleri esastır; ancak inançlarını yaşama imkânı ortadan kalktığında, bu şartları geride bırakıp inançlarını koruyabilecekleri bir yere gitmeleri Kur’ân tarafından bir imkân olarak ortaya konulmuştur. Enfâl sûresi 72. ayette, *“İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır.”* buyurularak, hicret edenler ile iman edenlerin kardeş olduğu belirtilmektedir. Aynı

¹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Mekke: Dâru’t-Terbiye ve’t-Türâs, ts.), 17/207.

² Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), en-Nahl 16/41.

³ en-Nisâ 4/97.

zamanda Müslümanlar arasında bir dayanışma ve birlik ruhu oluşturduğu vurgulanmaktadır.⁴ Bu bağlamda göç, yalnızca zorluklardan kaçış değil, aynı zamanda yeni bir toplum inşa etmenin bir aracı olarak da değerlendirilmektedir.

Kur'an'da otuzdan fazla âyette göç ve hicret olgusuna işaret edilmektedir.⁵ Bu âyetlerde göç edenlerin Allah katındaki dereceleri, sabırlarının mükâfatlandırılacağı ve onların dünya hayatında da desteklenecekleri belirtilmektedir.⁶ Müslümanların göç etmeleri gerektiğinde, Allah'ın yeryüzünün geniş olduğunu ve iman edenlerin her zaman bir çıkış yolu bulacağını ifade eden ayetler bulunmaktadır.⁷ Bu da gösteriyor ki, Kur'an bağlamında göç, iman edenler için bir çıkış yolu ve aynı zamanda bir imtihan vesilesidir.

Çalışmada öncelikle hicret kavramının terminolojik ve kavramsal çerçevesi ele alınacak, ardından İslam tarihi bağlamında hicretin işlevi ve anlamı analiz edilecektir. Literatür taraması yöntemiyle, İslam tarihi kaynakları ve çağdaş akademik çalışmalar incelenecek, hicret olgusunun İslami ilimler açısından taşıdığı önem üzerinde durulacaktır. Ayrıca hicretin, İslam toplumları üzerindeki sosyal, ekonomik ve siyasi etkileri tahlil edilerek, günümüz dünyasında hicretin hangi bağlamlarda ele alındığına dair değerlendirmeler yapılacaktır.

Bu araştırma, hicretin İslam tarihi ve Müslüman toplumlar üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde analiz ederek, hicretin neden önemli olduğu sorusuna yanıt aramaktadır. Hicretin sadece bir göç hareketi değil, aynı zamanda İslam'ın temel değerlerinden biri olduğu gerçeği göz önüne alınarak, Müslüman bireyler ve toplumlar açısından hicretin işlevi ve anlamı detaylı bir şekilde incelenecektir.

Bu çalışma, göç olgusunun Kur'anî metinlerdeki çok katmanlı ve bağlamsal biçimde ele alındığını ortaya koymakta; hicreti yalnızca tarihsel bir olay ya da bireysel bir zorunluluk değil, aynı zamanda dinî bir sorumluluk ve toplumsal yeniden inşa süreci olarak değerlendirmektedir. Göçün iman, sabır ve toplumsal dayanışma gibi temel İslami değerlerle kurduğu ilişki derinlemesine analiz edilmekte; bu yönüyle çalışma, sadece tarihsel verilerle yetinmeyip Kur'an'daki temsillerin kavramsal ve tefsirî çözümlemesini de kapsamaktadır. Mehmet Emin Sarıkaya'nın "Zorunlu Göç Bağlamında Kur'an'da Göç" adlı makalesinde göç olgusu daha çok sosyolojik ve beşerî yönleriyle ele alınırken, Ahmet Sait Sıcak'ın "Kur'an'da 'İhraç' Kavramı Özelinde Göç Olgusu" başlıklı çalışması kavram merkezli bir yaklaşım sunmaktadır. Bu araştırma ise söz konusu literatürden farklı olarak, hem "hicret" hem de "ihraç" kavramlarını birlikte değerlendirerek Kur'an bağlamında göçün anlam boyutlarını tefsirî yöntemle incelemekte ve göçün Müslüman kimliğinin inşasındaki rolünü sistematik bir yaklaşımla ortaya koymaktadır. Böylece, hicretin tarihsel arka planının ötesine geçilerek, çağdaş İslami düşüncede ve pratikte taşıdığı anlam katmanları kapsamlı bir şekilde değerlendirilmektedir.

1. Kur'an'da Göç Olgusu: Hicret ve İhraç

Kur'an'da birçok peygamber ve ümmetin yaşadığı göç tecrübelerine yer verilmekte;⁸ bu tecrübe İslami düşüncesinde genellikle hicret kavramı çerçevesinde ele

⁴ el-Enfâl 8/72.

⁵ el-Bakara 2/18; Âl-i İmrân 3/195; en-Nisâ 4/34, 89, 97-100; el-Enfâl 8/ 72-73-74-75; et-Tevbe 9/19-20, 100, 117; en-Nahl 16/41, 110; Meryem 19/46; el-Enbiyâ 21/71; el-Hac 22/58, 59; en-Nûr 24/22; el-Furkân 25/30; el-Ankebût 29/26; el-Ahzâb 33/50; el-Haşr 59/9; el-Mümtehhine 60/10; el-Müzzemmil 73/10; el-Müddessir 74/5.

⁶ et-Tevbe 9/100; el-Enfâl 8/26, 74-75; en-Nahl 16/41, 110; el-Hac 22/58; el-Haşr 59/8.

⁷ ez-Zümer 39/10; en-Nisâ 4/97.

⁸ el-A'râf 7/82; el-Enfâl 8/72; et-Tevbe 9/20; el-Hicr 15/65; Tâhâ 20/77; eş-Şuarâ 26/52, 117-120; el-Kasas 28/21-22; el-Ankebût 29/26; Ahzemî Sâmiûn Cezûlî, *el-Hicretu fî'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, Şeriketü'r-Riyâd, 1417/1996), 173-180.

alınmaktadır. Ancak, incelendiğinde Kur’ân’da “ihraç” kavramının, hicretle kıyaslandığında daha fazla tekrar edildiği görülmektedir. Kelime olarak, “hecr” (hicrân) kökünden türeyen “hicret”, sözlükte “terk etmek, ayrılmak veya ilgisini kesmek” anlamlarına gelirken, daha çok bir yerin terk edilip başka bir yere göç edilmesi anlamında kullanılmaktadır.⁹ Hicret, genellikle İslâm toprakları dışından İslâm beldelerine yapılan göçü ifade eder. Bu bağlamda özellikle, gayrimüslim topraklardan (dârülharp) yapılan göçler kastedilir. Terim, en çok da Hz. Peygamber’in ve Mekkeli Müslümanların Medine’ye gerçekleştirdiği hicret ile özdeşleşmiştir. Burada göç edenlere “muhâcir”, Medineli Müslümanlara ise “ensâr” unvanı verilmiştir.¹⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de “hecera” (هجر) kökünün 31 kez geçtiği görülmektedir. Bu kelime, özellikle yedi ayette “*terk etmek, vazgeçmek ve boykot etmek*” anlamlarında kullanılmıştır.¹¹ Ayrıca, vatandan çıkarılma olgusunu ifade eden “harece” (خرج) kökü, Kur’ân’da 51 defa yer almakta ve bu bağlamda toplamda 57 kullanım örneği bulunmaktadır.¹² Aynı şekilde, “ihraç” (إِخْرَاج) mastarı altı ayette karşımıza çıkmakta olup, bunların dört tanesi benzer bir anlamı ifade etmek için kullanılmaktadır. Sonuç olarak, “harece” kökü, 50 ayette 51 kez, vatandan çıkmak ya da çıkartılmak anlamında kullanılmaktadır.¹³

Bu veriler, hem dilsel hem de kavramsal açıdan, “ihraç” ve “hicret” kavramlarının Kur’ân’daki anlam genişliklerini ve tekrarlanan kullanımlarını ortaya koymaktadır. Hicret, sadece bir yer değişikliği değil, inanç ve toplum yapısındaki dönüşümü simgelerken, ihraç kavramı daha çok bir zorlama sonucu vatandan çıkışı ifade eden durumları tanımlamaktadır.¹⁴ Her iki kavram da İslami metinlerde hem bireysel hem de toplumsal boyutlarda önemli bir yer tutar, zira göç ve zorla çıkarılma süreçleri, Müslümanların karşılaştıkları baskılara ve zulme karşı verdikleri cevapları içermektedir. Bu kullanımlar, Kur’ân’da göçün ve zorunlu çıkarılmanın sadece coğrafi bir hareketlilikle ilgili değil, aynı zamanda insanlık onuru ve inanç uğruna yapılan bir mücadeleyle de doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Hicret kavramının yerine kullanılan terimler Kur’ân’da ifade edilmektedir. Lakin çalışmanın sınırlılıklarını aştığı için bu kavramlara burada değinmeyeceğiz.¹⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de, hicret eden müminlerin göç etmeye zorlanmalarının çeşitli sebepleri dile getirilmiştir. Bu sebepler arasında, Allah’a ve Resûlü’ne yardım etme arzusuyla yurtlarından zorla çıkarılmaları,¹⁶ zulme uğramaları, inançlarını terk etmeye

⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 256; Ebü'l Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbü'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1412), 833; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâr Sadr, 1414/1994), 5/250.

¹⁰ Ahmet Önkâl, “Hicret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/458.

¹¹ en-Nisâ 4/34; el-En'âm 6/68; Meryem 19/46; el-Mü'minûn 23/67; el-Furkan 25/30; el-Müzzemmil 73/10; el-Müddessir 74/5.

¹² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm bi-hâşiyeti'l-mushafü's-şerîf*, (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1991), 289.

¹³ el-A'râf 7/13, 18; Yûsuf 12/31; el-Hicr 15/34; el-Kasas 28/20; Sâd 38/77; en-Nisâ 4/66.

¹⁴ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseyinî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Beyrut: Dârü'l Hidâye, 1306), 5/509-510; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/250.

¹⁵ Hicret kavramının yerine kullanılan terimler için bk. Ahmet Sait Sıcak - Necmettin Çalışkan, “Kur’ân’da ‘İhraç’ Kavramı Özeline Göç Olgusu”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018), 488-489.

¹⁶ el-Haşr 59/8.

zorlanmaları¹⁷ ve işkenceye tabi tutulmaları yer almaktadır.¹⁸ Ayrıca, Firavun'un Hz. Mûsâ ve kavmine yönelik erkek çocuklarını öldürme,¹⁹ kadınları ise hayatta bırakma tehdidi; Hz. İbrâhîm ve müminler için ölüm ve ateşe atılma tehditleri;²⁰ Hz. Lut'un toplumunun sapkınlıkları karşısında ailesinin güvenliğinden endişelenmesi²¹ ve Ashâb-ı Kehf'in toplumları tarafından ölümle tehdit edilmesi²² gibi örnekler, zorunlu göçün gerekçeleri arasında gösterilebilir. Tüm bu durumlar, bireylerin yaşam hakları ve özgürlüklerine yönelik ciddi tehditlerin mevcudiyetini ortaya koyarak zorunlu göçü haklı kılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, inkâr eden toplumların peygamberlere karşı benzer bir tutum sergiledikleri ve çoğu zaman onları vatanlarından çıkarmak için tehditte bulundukları ifade edilmektedir. Özellikle İbrâhîm sûresinde, Allah'ın "*Kâfir olanlar peygamberlerine dediler ki: 'Elbette sizi ya yurdumuzdan çıkaracağız, ya da mutlaka dinimize döneceksiniz!' Rableri de onlara: 'Zalimleri mutlaka helâk edeceğiz!' diye vahyetti.*"²³ şeklindeki buyruğu, bu olgunun bir örneğini sunmaktadır. Bu âyet, iki önemli ilkeyi vurgulamaktadır. İlk olarak, her peygamber, bulunduğu toplumdaki çıkarılmak istenmiş; ikinci olarak ise, peygamberleri vatanlarından uzaklaştırmaya çalışan toplumlar, sonunda helak olmuşlardır. Bu durum, Kur'ân'ın diğer âyetlerinde de benzer biçimde ifade edilerek, tarihsel bir kural haline gelmiştir.²⁴ Bu bağlamda, peygamberlere karşı sergilenen bu zulüm, tarihsel bir döngü olarak, inkâr edenlerin kendi sonlarını hazırlamıştır.

Kur'ân, Mekke'den Medine'ye yapılan hicretin ardından gerçekleşen önemli bir toplumsal bütünleşmeye dikkat çekmektedir.²⁵ Bu süreç, özellikle ifade ettiğimiz İsrailoğulları örneğinin tersine bir gelişim göstermektedir. Medine'de, Abdullah b. Ubeyy denilen şahsın siyasi lider olarak öne çıkması ve kabileler arası bir uzlaşıyla yönetimin başına getirilmesi beklenmekteydi ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hicretiyle bu beklenti sonuçsuz kalmıştır. Bu gelişme, Abdullah b. Ubeyy ve çevresindeki bazı kişiler için büyük bir ekonomik ve siyasi kayıp anlamına gelmiştir. Bu şahıslar, çıkarlarını kayb ettikleri için Müslümanların Medine'ye yerleşmesini asla kabullenememişlerdir. Onlar Hz. Peygamberin getirdiği vahye karşı duruş sergileyerek, Müslümanların yayılmasını engellemek ve onların toplumsal olarak güç kazanmasını önlemek amacıyla hicreti olumsuz yönde etkilemeye çalışmışlardır.²⁶ Bu tavır, vahyin toplumsal hayata yön verme çabasına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış; Müslümanların yurtlarından çıkarılmasına ve dinî kimliklerini muhafaza edebilecekleri yeni bir zemine hicret etmelerine sebep olan baskıcı sürecin bir tezahürü olmuştur.²⁷

Kur'ân'da yer alan göç kıssaları, peygamberlerin toplumlarında karşılaştıkları inanç özgürlüğü, baskı, zulüm, şiddet, haksızlıklara karşı insan hakları, adâlet ve dürüstlük gibi evrensel değerlerin savunucusu olduklarını göstermektedir. Peygamberlere inanan ve onların mesajını kabul eden bir topluluk oluşmuş olsa da, bu kişiler genellikle toplumsal

¹⁷ en-Nisâ 4/89.

¹⁸ Âl-i İmrân 3/195.

¹⁹ el-A'râf 7/127; İbrâhîm 14/6.

²⁰ el-Ankebût 29/24-26.

²¹ Hûd 11/81.

²² el-Kehf 18/20.

²³ İbrâhîm 14/13.

²⁴ Sıcak - Çalışkan, "Kur'ân'da 'İhraç' Kavramı Özelinde Göç Olgusu", 491-492.

²⁵ el-Münâfikûn 63/8.

²⁶ Ebu'l-Â'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 6/323-325.

²⁷ Bayram Ayhan, "Kur'an Bağlamında Bir Göçün Analizi", *Geçmişten Günümüze Göç*, ed. Osman Köse (Samsun, 2017), 2/1443-1444.

açıdan büyük bir güç ve etki alanı oluşturmamışlardır.²⁸ Bu sebeple, peygamberler ve onların mesajını kabul eden azınlıklar, inançlarını özgürce yaşamak ve ibadetlerini yerine getirebilmek için başka coğrafyalara göç etmek zorunda kalmışlardır. İnançlarına karşı direnç gösteren inkârcı toplumlar ise, çeşitli felaketlerle helâk olmuşlardır. Yüce Allah'ın helâk ettiği kavimlerin seçtikleri yaşam tarzı ve ahlâkî çöküntüleri, bu toplumların varlıklarını sürdürmelerini sosyolojik açıdan imkânsız kılacak şekilde,²⁹ hem bireysel hem de toplumsal düzenin bozulmasına yol açmıştır.³⁰ Şimdi de zorunlu göçe sebebiyet veren gerekçelerden kısaca bahsedelim.

1.1. İnanç Uğruna Zulme ve Baskıya Uğrama

Kur'ân-ı Kerîm, bireylerin inançları sebebiyle karşılaştığı zulüm, baskı ve dışlanma biçimlerini birçok kıssada ortaya koyarak iman ve sabır ekseninde bir direniş modeli inşa eder.³¹ İman, sadece bireysel bir tercih değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal düzlemlerde karşılığı olan bir tutumdur.³² Bu özelliği nedeniyle tarih boyunca birçok inançlı birey ve topluluk, sırf "Allah'a ve Resûlüne yardım etme" arzusuyla zulme uğramış, inançlarından vazgeçmeye zorlanmış, işkencelere maruz kalmış ve yurtlarını terk etmek durumunda kalmıştır. Bu durum Kur'ân'da hem bir imtihan vesilesi hem de ilâhî yardımın tecelli ettiği bir süreç olarak sunulur.³³

İslâm tarihinde, Hz. Peygamber'in Mekke dönemindeki tebliğ süreci, inanç uğruna zulme uğramanın en temel örneklerindendir. İlk Müslümanların çoğu, iman ettikleri andan itibaren sosyal dışlanmaya, ekonomik boykota, fiziki şiddete ve hakaretlere maruz kalmıştır. Bunlar arasında en bilinen örneklerden biri olan Sümeyye bint Hubbât (ö. 615/?) sırf iman ettiği için müşrikler tarafından ağır işkencelere uğratılmış ve şehit edilmiştir.³⁴ Kur'ân, bu tür örnekleri soyut olarak değil, birebir yaşanmış olaylar üzerinden aktarmakta ve müminlerin karşılaştığı zorlukları sabırla aşmalarını teşvik etmektedir.

Zulmün temelinde genellikle inanç sisteminin getirdiği hakikat iddiası ve bu iddianın mevcut düzeni tehdit etmesi yatar. Özellikle Mekke toplumunda putperest düzenin devamını sağlayan siyasi ve ekonomik elitler, İslâm'ın tevhid çağrısını kendi otoriteleri açısından bir tehdit olarak görmüşlerdir.³⁵ Bu bağlamda Kur'ân, Mekke'de iman edenlerin maruz kaldığı baskıyı şu şekilde dile getirir: *"Onlar, sadece Rabbimiz Allah'tır dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar."*³⁶ Bu ayet, iman ile baskı arasındaki doğrudan ilişkiyi açıkça ortaya koyar. Aynı zamanda Allah'ın zulme uğrayanları yalnız bırakmayacağını ve onları yeryüzünde yeniden iktidar sahibi kılacağını vaat eder.

Kur'ân'da bu baskılara karşı gösterilen sabır, ilâhî mükâfatın bir ön şartı olarak sunulur. Nitekim şu ayet, iman sebebiyle göç edenlerin ve zulme uğrayanların durumuna

²⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâslum (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 6/373.

²⁹ Mahmut Topuz, *İlâhi Dinlerde Hicret* (İzmir: Çağlayan Yayınları, 1996), 22-23.

³⁰ Mehmet Kubat, "Kur'ân'â Göre Göçü Tetikleyen Ana Unsurlar", *İslam ve Yorum VI* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 1/20-21.

³¹ el-Kehf 18/10; el-Mümtehine 60/4; el-Burûc 85/10; en-Nahl 16/41, 125-126;

³² Kürşat Yılmaz, "Üniversite Öğrencilerinin Dini Yönelimleri ile Bireysel Değerleri Arasındaki İlişki", *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute* 16/29 (2013), 133.

³³ el-Hac 22/39-40; el-Bakara 2/214; A'râf 7/88-89; en-Nahl 16/41.

³⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî el-Meâfirî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Segâ (Mısır: Şeriketü Mektebetü, ts.), 1/320.

³⁵ William Montgomery Watt, *Muhammad at Mecca* (Oxford: Clarendon Press, 1953), 106-107.

³⁶ el-Hac 22/40.

dikkat çeker: *“Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri, dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Ahiretteki mükâfat ise daha büyüktür.”*³⁷ Bu ayette hem dünya hem de ahiret boyutuyla bir telafi sürecine işaret edilir. Zulüm, burada sadece bir acı ya da haksızlık değil, sabredenler için yücelişin bir merhalesidir.

Zulüm sadece bireysel şiddet olarak değil, kimi zaman sistematik devlet politikaları aracılığıyla da uygulanmıştır. Firavun'un Hz. Mûsâ ve kavmine yönelik uygulamaları, inanç sebebiyle yürütülen siyasi baskının tipik bir örneğidir. Bu durum Kur'an'da şöyle ifade edilir: *“Firavun yeryüzünde büyüklük tasladı... Onlardan bir topluluğu zayıflatıyor, erkek çocuklarını öldürüyor, kadınlarını sağ bırakıyordu.”*³⁸ Bu ayet, baskının sadece inanç zemininde kalmadığını, aynı zamanda biyolojik ve toplumsal bir kırımı hedeflediğini gösterir. Erkek çocukların öldürülmesi, soyun devamını engelleme; kadınların sağ bırakılması ise asimilasyon amacı taşımaktadır.

Ashâb-ı Kehf kıssasında da gençlerin inançları nedeniyle ölümle tehdit edildikleri ve bu tehditten kaçmak için mağaraya sığındıkları görülür. *“Rablerine iman etmiş birkaç gençti onlar. Biz de onların hidayetini artırdık.”*³⁹ âyeti, gençlerin zulme rağmen inançlarını terk etmemelerini yüceltir. Bu kıssa, Kur'an'ın zulüm karşısında direniş gösteren bireyleri nasıl idealize ettiğini göstermektedir.

Hz. İbrâhîm'in kavmi tarafından ateşe atılmakla tehdit edilmesi de inanç sebebiyle uygulanan baskı biçimlerinden biridir. Onun putperest inanç sistemine karşı tevhid mücadelesi, kavmi tarafından tehdit, dışlanma ve ölüm cezasıyla karşılanmıştır. *“Eğer bir şey yapacaksanız onu yakın, böylece tanrılarınıza yardım etmiş olursunuz.”*⁴⁰ şeklindeki ayet, dinsel tahakkümün ne denli radikal boyutlara ulaşabileceğini göstermektedir.

Kur'an-ı Kerîm, inanç uğruna yaşanan zulüm örneklerini yalnızca tarihî hadiseler olarak aktarmaktan öte, bu anlatımlar üzerinden zorunlu göçün dinî ve ahlâkî temellerini de ortaya koyar. İnanan bireylerin inançları sebebiyle maruz kaldıkları baskı, dışlanma, işkence ve toplumsal tehditler, onları çoğu zaman yaşadıkları yerleri terk etmeye zorlamıştır. Bu yönüyle Kur'an, zorunlu göçü sadece fizikî bir yer değişikliği olarak değil, imanla şekillenen direnişin bir uzantısı ve ilâhî yardımın tecellisine açılan bir kapı olarak sunar. Zira *“İnsanlar, sadece 'iman ettik' demeleriyle sınanmayacaklarını mı sandılar?”*⁴¹ âyeti, bu sınavın evrensel niteliğine dikkat çeker.

Kur'an, inanç uğruna zulme uğrayanları hem yüceltmekte hem de örnek şahsiyetler olarak sunmaktadır. İnanc, Kur'anî düzlemde pasif bir iç bağlılık değil, aktif bir direniş, sabır ve gerektiğinde güçle neticelenen bir hakikat bilincidir. Zulüm karşısında gösterilen her direniş, ilâhî adaletin tecelli edeceği bir sürecin başlangıcı olarak değerlendirilir.⁴² Bu bağlamda Kur'an'daki zulüm anlatıları, sadece tarihsel örneklem değil; aynı zamanda çağdaş dünyada da hakikat uğruna bedel ödemeye hazır bireyler için ahlaki ve varoluşsal bir pusuladır.

1.2. Toplumsal Dışlanma ve Hayat Hakkına Yönelik Tehditler

Bireyin içinde yaşadığı sosyal çevreden ayrılmaya zorlanması, zorunlu göçün başlıca sebeplerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu durumda ise aile bağları zedelenir. Ticari ilişkiler kesintiye uğrar. Kamu alanından dışlanma başlar. Mümin, toplum içinde

³⁷ en-Nahl 16/41.

³⁸ el-Kasas 28/4.

³⁹ el-Kehf 18/13.

⁴⁰ el-Enbiyâ 21/68.

⁴¹ el-Ankebût 29/2.

⁴² Ali Şeriatî - Cafer Şehidi, *Doğumdan Hicrete Hicretten Vefata Siret* (İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 1991), 70.

yalnızlaştırılır. Bu durum, bireyin itibarsızlaştırılmasına yol açar. İnanan kişi, kendi yurdunda yabancılaşır. Kur'an, bu süreci zulmün başlangıcı olarak nitelendirir. Fiziki baskılar devreye girer. İşkence, tehdit ve can güvenliğine yönelik saldırılar artar. İnançlarını korumakta ısrar edenler, doğrudan hedef alınırlar.⁴³ “Onlar sadece ‘Rabbimiz Allah’tır’ dedikleri için yurtlarından çıkarıldılar”⁴⁴ âyeti, bu gerçeği açıkça ortaya koyar. İncanın tek gerekçe olarak yeterli görülmesi, baskının boyutunu gösterir.

Baskı ve zulmün artmasından sonra göç kaçınılmaz hâle gelir. Kişi, dinini yaşayabileceği bir ortama ulaşmak ister. Yaşam alanı daralan mümin için hicret, sadece tercih değil; bir zorunluluktur. Kur'an, bu zorunluluğu ilahi bir sorumluluk olarak tanımlar. Nitekim “Melekler, nefislerine zulmedenlerin canlarını alırken onlara, ‘Ne isteydiniz?’ derler. Onlar, ‘Biz yeryüzünde güçsüz bırakılmış kimselerdik’ derler. Melekler, ‘Allah’ın arzı geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!’ derler...”⁴⁵ âyeti, bu durumu net şekilde ortaya koyar.

Kur'an, hicreti pasif bir kaçış olarak tanımlamaz. Aksine, bilinçli bir direniş biçimi olarak takdim eder. Zulme karşı başvurulabilecek son yol olarak gösterir.⁴⁶ Hicret edenler, sadece canlarını kurtarmaz. Aynı zamanda imanlarını ve kimliklerini koruma mücadelesi verir. Bu yönüyle hicret, inanç ve aksiyonun kesişim noktasında durur.

Kur'an'ı Kerîm hicreti Müslümanlara tavsiye ve hatta emrederken, Allah'ın bağışlamasını ve mükâfatını hak edenlerin, gerçek mümin vasfı kazananların, Allah'ın rızasına erenlerin hicret edenler olduğunu söyler.⁴⁷ Kişilerin rasyonel tercihler sonucu göçe yöneldiği düşünüldüğünde Allah'ın bu vaatleri, inanan bir insan için oldukça istenilesi bir hâl almaktadır. Bu da yapılacak olan göçün psiko-sosyal olarak zemininin hazırlanmasını sağlayacaktır.

Toplumsal dışlanma, bireyin sosyal kimliğini zedeler. Yaşanan baskılar, yalnızca fiziksel değil; aynı zamanda zihinsel bir kuşatmadır. Süreç uzadıkça kişi, kimliğini ya kaybetmek ya da göç etmek zorunda kalır. Kur'an, bu ikileme düşen mümine yol gösterir. Göç, bu anlamda hem korunma hem yeniden inşa sürecidir.⁴⁸ Kur'an, göç edenlerin uğradığı mağduriyetleri hafifletmez. Ancak onların bu fedakârlık karşısında Allah katındaki değerlerini yüceltir. Bu noktada Kur'an, hicret edenlere yönelik güçlü vaatlerde bulunur. Hicret edenlerin Allah katındaki değeri, onların gösterdiği sadakat ve fedakârlıkla doğru orantılıdır. Bu ifadeler, göçün yalnızca dışsal zorlamalarla değil, aynı zamanda içsel bir bilinç ve ilahi çağrı ile desteklendiğini gösterir. Dolayısıyla hicret, hem dışsal bir zorunluluk hem de içsel bir yönelişin ortak kesişimidir.⁴⁹

Kur'an-ı Kerîm'de hicretin öncesinde yaşanan toplumsal dışlanma, yalnızca bireysel bir mağduriyetin değil; aynı zamanda kolektif bir imtihanın parçası olarak ele alınır.⁵⁰ İncancı muhafaza etmeye çalışan birey, hem sosyal baskıya hem de fiziki tehditlere maruz kalır. Bu süreçte hicret, bir kurtuluş aracı olmanın ötesinde; iman, sadakat ve

⁴³ Abdussamet Varlı, “Hicretin Kur'anî Hedefleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2024), 258.

⁴⁴ el-Hac 22/40.

⁴⁵ en-Nisâ 4/97.

⁴⁶ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dârü't-Tûnisiyye, 1984), 5/122-124.

⁴⁷ el-Enfâl 8/74.

⁴⁸ Şeriatî - Şehidi, *Doğumdan Hicrete Hicretten Vefata Siret*, 65.

⁴⁹ Mehmet Emin Sarıkaya, “Zorunlu Göç Bağlamında Kur'an'da Göç”, *Journal of Analytic Divinity* 2/1 (2018), 243.

⁵⁰ el-Bakara 2/214.

teslimiyetin bir tezahürü olarak şekillenir.⁵¹ Dolayısıyla zorunlu göç, Kur'an'da yalnızca bir sonuç değil, aynı zamanda imanla yoğrulmuş bir tercih olarak anlam kazanır. Bu yönüyle Kur'ân, dışlanmışların ve tehdit altındaki hayatların kurtuluş yolu olmayı sürdürmektedir.

2. İnanç Uğruna Göç: Kur'ân'da Hicret ve Toplumsal Etkileri

Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye gerçekleştirdiği hicret, önceki peygamberlerin tebliğ süreçlerinde karşılaştıkları ortak kaderin bir yansımasıdır. Nitekim Hira mağarasında aldığı ilk vahyin ardından, yaşadığı tecrübenin mahiyetini kavrayabilmek amacıyla eşi Hiz. Hatice ile birlikte Varaka b. Nevfel'i ziyaret ettiğinde, Varaka kendisinin beklenen peygamber olduğunu belirtmiş ve önceki peygamberlerin de benzer şekilde düşmanlıkla karşılaşarak yurtlarından çıkarıldıklarını ifade etmiştir.⁵² Bu durum, Hiz. Peygamber'in (s.a.v.), tevhid mücadelesinin doğal bir sonucu olarak göç etmenin kaçınılmaz bir olgu olduğunu idrak etmesine vesile olmuştur. Hiz. Peygamber (s.a.v.) açıktan tebliğe başlamasıyla beraber müşriklerin Müslümanlara olan baskı ve şiddetleri artmıştı. Müslümanların bu baskı ve şiddet sonucunda göç etmeleri kaçınılmaz olmuştur.⁵³

Mekke müşrikleri, Müslümanlara yönelik baskı ve işkencelerini sürdürmekte kararlıydılar. Zulmün dayanılmaz bir hâl alması nedeniyle ilk Müslümanlar, ibadetlerini özgürce yerine getirme imkânından mahrum bırakılmışlardı.⁵⁴ Sahâbenin maruz kaldığı bu ağır zulüm karşısında büyük üzüntü duyan ve fiilen engel olma imkânı bulamayan Allah Rasûlü (s.a.v.), inançlarını muhafaza edebilmeleri adına bazı Müslümanlara, adâletli bir yönetici olarak tanınan ve halkına zulmetmeyen Habeşistan hükümdarı Necâşî'nin⁵⁵ himayesine sığınmaları için izin vermiştir. İlk muhacirler, Necâşî tarafından iyi karşılanmış ve bunun sonucunda yetmiştenden fazla Müslümanın katılımıyla ikinci bir hicret dalgası gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler karşısında endişeye kapılan Kureyş liderleri, Müslümanların iadesi için Habeşistan'a bir heyet göndermiş, ancak Necâşî, tarafları dinledikten sonra Kureyşlilerin talebini reddetmiştir. Habeşistan'a sığınan Müslümanlar, burada dinlerini özgürce yaşayabilmiş ve ibadetlerini herhangi bir baskı olmaksızın yerine getirebilmişlerdir.⁵⁶ Göç, doğası gereği meşakkatli bir süreç olsa da Habeşistan hicreti, sadece bir sığınma hareketi olmanın ötesinde, İslam'ın daha geniş bir coğrafyada tanınmasına ve yayılmasına vesile olan önemli bir hadise olarak tarihe geçmiştir.⁵⁷

Kur'ân-ı Kerîm, Hiz. Peygamber (s.a.v.) ve ashâbının vatanlarından çıkarılma gerekçelerine öncelikli olarak vurgu yapmaktadır. Onlar, yalnızca Allah'a ve Resûlü'ne iman etmeleri sebebiyle haksız yere yurtlarından sürgün edilmiş, tehdit ve zulme maruz bırakılmışlardır. Bu bağlamda, Kur'ân onların sırf "*Rabbimiz Allah'tır*."⁵⁸ demeleri nedeniyle yurtlarından çıkarıldıklarını bildirmektedir.⁵⁹ Eğer onlar, tebliğe muhatap

⁵¹ Fatih Kurt, "Hicretin Sosyo-Kültürel Teolojisi'nin İtikadi Alana Yansımaları", *Ekev Akademi Dergisi* 27/93 (2023), 157.

⁵² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-Müsne'd es-Sahîh-i el-Muhtasar*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasır (Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Bed'u'l-Vahy" 1.

⁵³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Dâr'u es-Sâgî, 1422/2001), 1/119.

⁵⁴ İrfan Yücel, *Peygamberimizin Hayatı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 54.

⁵⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Târihu'l umem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut, ts.), 2/222.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ* (Beyrut, ts.), 4/34-35; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed İbn Hibbân, *Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 63-66; Önkâl, "Hicret", 17/459.

⁵⁷ Kubat, "Kur'ân'a Göre Göçü Tetikleyen Ana Unsurlar", 1/19.

⁵⁸ el-Hac 22/40.

⁵⁹ el-Hac 22/40.

olmalarına rağmen inkârı tercih etselerdi, benzer bir sürgünle karşı karşıya kalmaları muhtemeldi. Bu hakikat, Kur’ân’da şu şekilde ifade edilmektedir: “*Ehl-i kitaptan inkâr edenleri, ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O’dur.*”⁶⁰ Bu âyet, yaşanan sıkıntıların kaçınılmaz olduğunu, asıl önemli olanın ise bu sıkıntıların hangi sebeple yaşanmış olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Kur’ân’da karşılaşılan zorlukların birer imtihan vesilesi olduğu açıkça vurgulanmaktadır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de fedakârlığın imanı güçlendirdiği ve kişinin samimiyetini ortaya koyduğu ifade edilmektedir. Bu çerçevede, Allah’ın emirleri doğrultusunda vatanından ayrılmayı göze alabilmek, samimiyetin ve sadakatin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Kur’ân’da hicret, bir imtihan ve arınma süreci olarak ele alınmakta ve şöyle buyrulmaktadır: “*Eğer onlara, kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın, diye emretmiş olsaydık, içlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı. Eğer kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, onlar için hem daha hayırlı hem de (imanlarını) daha pekiştirici olurdu.*”⁶¹ Bu âyet, vatanından ayrılmanın insan için ne denli büyük bir fedakârlık olduğunu ortaya koymaktadır. Zira bireyin doğup büyüdüğü topraklardan, ailesinden ve toplumundan uzaklaşması, psikolojik ve sosyolojik açıdan son derece zorlayıcı bir durum olup,⁶² neredeyse ölümle eş değer bir sınav olarak değerlendirilmiştir.⁶³

Tarihsel veriler ışığında değerlendirildiğinde, Mekke’den başlayan zorunlu göç sürecinin, büyük bir İslam medeniyetinin temelini teşkil ettiği söylenebilir. Hicret, sadece bir yer değişikliği olmanın ötesinde, İslam’ın korunması, yayılması ve temel ilkelerinin kurumsallaşması açısından hayati bir dönüm noktasıdır.⁶⁴ Ayrıca, zorunlu göçe maruz kalan toplumlarda daha sistemli bir yönetim anlayışı geliştirme ve bir lider etrafında organize olma eğiliminin ortaya çıkabileceği daha önce vurgulanmıştır. Bu bağlamda Hicret, nedenleri ve sonuçları bakımından zorunlu göç kavramı etrafında şekillenen teorik yaklaşımlarla büyük ölçüde örtüşmektedir.

Bununla birlikte, zorunlu göç yalnızca bireyler ve gruplar açısından değil, toplumların dönüşümü ve yeniden inşası bakımından da önemli sonuçlar doğurmaktadır.⁶⁵ Tarihsel süreç incelendiğinde, zorunlu göçlerin genellikle sosyal, kültürel ve siyasal yapılanmalarda köklü değişimlere yol açtığı görülmektedir. Göç eden topluluklar, gittikleri bölgelerde yeni sosyokültürel etkileşimlere açık hâle gelerek farklı gelenekler, yönetim modelleri ve ekonomik sistemlerle tanışma imkânı bulurlar. Bu durum, hem göç edenler hem de ev sahibi toplum açısından karşılıklı öğrenme sürecini beraberinde getirerek kültürel zenginleşmeye ve toplumsal gelişime katkı sağlamaktadır. Özellikle Hicret hadisesi, Müslümanların Medine’de yeni bir toplumsal yapı kurmaları ve bu yapı içinde siyasi, hukuki ve ekonomik sistemlerini oluşturabilmeleri açısından dikkate değerdir. Dolayısıyla zorunlu göç, her ne kadar meşakkatli bir süreç olsa da toplumların yeniden yapılanmasını, kimliklerini güçlendirmelerini ve tarih sahnesinde yeni bir medeniyet inşa etmelerini sağlayan dinamik bir unsur olarak değerlendirilebilir.

⁶⁰ el-Haşr 59/2.

⁶¹ en-Nisâ 4/66.

⁶² Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâ’it-Türâsi’l-Arabî, 1420/1999), 15/515; Emad Yakup Hamatto, *İhrâc mine’d-diyâ fi davî’l-Kur’ânî’l- Kerîm* (Gazze: Câmiatu’l-İslamiyye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004), 33.

⁶³ Sıcak - Çalışkan, “Kur’ân’da ‘İhraç’ Kavramı Özelinde Göç Olgusu”, 507.

⁶⁴ Sarıkaya, “Zorunlu Göç Bağlamında Kur’an’da Göç”, 248.

⁶⁵ İbrahim Yıldız, *Kur’ân’da Sebîlullah Kavramı* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 258-266.

Sonuç

Bu çalışma, Kur'ân perspektifinde göç ve hicret kavramlarını ele alarak, bu olgunun tarihsel, sosyolojik ve teolojik boyutlarını analiz etmiştir. Göç, insanlık tarihi boyunca bireylerin ve toplulukların hayatında önemli bir yer tutmuş, özellikle inanç temelinde gerçekleşen hicretler, sadece fiziksel bir yer değişimi değil, aynı zamanda medeniyetlerin inşasında belirleyici bir unsur olmuştur. Kur'ân bağlamında hicret, zulümden kurtuluş ve inanç uğruna fedakârlık göstermenin bir tezahürü olarak sunulmuş, bireysel ve toplumsal dönüşümlere yol açan bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ashabının Mekke'den Medine'ye hicreti, sadece bir kaçış değil, aynı zamanda İslam toplumunun temel dinamiklerinin oluştuğu bir kırılma noktasıdır.

Hicret, bireysel boyutta imanî bir sınav ve fedakârlık iken, toplumsal düzeyde yeni bir yönetim modelinin, sosyal dayanışmanın ve adâlet ilkesine dayalı bir yapının inşasına zemin hazırlamıştır. Tarih boyunca göç eden topluluklar, gittikleri bölgelerde yeni etkileşimler kurarak kültürel, ekonomik ve siyasi açılardan önemli değişimlere sebep olmuşlardır. Medine'de hicret eden Müslümanların Ensar ile kurduğu dayanışma ağı, göçün sadece zorluklar barındıran bir süreç olmadığını, aynı zamanda toplumların yeniden inşa edilmesinde güçlü bir araç olabileceğini göstermektedir.

Hicretin Kur'ân'daki anlam dünyasının yalnızca tarihsel bağlamda değil, günümüz zorunlu göç tecrübeleriyle birlikte düşünülmesinin gerekliliği dikkat çekmektedir. İslami ilimler ve sosyal bilimler bağlamında hicretin, çağdaş göç hareketleri ile nasıl ilişkilendirilebileceği üzerine daha derinlemesine çalışmalar yapılması gerekmektedir. Özellikle inanç temelli göçlerin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkileri, göç sonrası kimlik inşası ve entegrasyon süreçleri gibi konular, gelecekteki araştırmalara ışık tutabilecek önemli başlıklar olarak öne çıkmaktadır.

Göç eden bireylere yönelik toplumsal sorumlulukların ve insani değerlerin Kur'ân perspektifinde nasıl ele alındığı hususu, günümüz dünyasında göç politikaları açısından da dikkate değer bir meseledir. Kur'ân'da muhacirlerin korunması, onlara destek olunması ve özellikle kadınlar ile çocukların himaye edilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Nitekim yetimler ve kadınlar gibi hassas grupların göç süreçlerinde en kırılgan kesimler olduğu gerçeği göz önüne alındığında, İslami ilkeler doğrultusunda bu kesimlere yönelik politikaların geliştirilmesi, sadece inanç açısından değil, toplumsal adâlet açısından da bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Allah'ın emirleri doğrultusunda, zorunlu göçmenlerin korunması, onlara insanca muamele edilmesi ve haklarının gözetilmesi, sadece bireysel bir yükümlülük değil, aynı zamanda toplumsal bir sorumluluktur.

Sonuç olarak, hicret, sadece geçmişte yaşanmış bir olgu değil, günümüz dünyasında da yankılarını sürdüren, inanç, toplum ve medeniyet inşası açısından derin etkileri bulunan bir kavramdır. Kur'ân perspektifinde hicretin ele alınışı, göçün bireysel ve toplumsal boyutlarına dair önemli ilkeler sunmakta ve bu bağlamda günümüz zorunlu göç meseleleri için ahlaki ve hukuki çerçeveler önermektedir. Gelecekte yapılacak çalışmaların, hicretin tarihsel, teolojik ve sosyolojik boyutlarını daha geniş bir perspektifte ele alarak, günümüz göç hareketleriyle ilişkilendirilmesi önemli bir katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abdûlbâkî, Muhammed Fuâd. el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm bi-hâşiyeti'l-mushafü's-şerîf. Kahire: Dârü'l-Hadis, 3. Basım, 1991.
- Ayhan, Bayram. "Kur'an Bağlamında Bir Göçün Analizi". Geçmişten Günümüze Göç. ed. Osman Köse. 2/1437-1448. Samsun, 2017.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. el-Câmi'u'l-Müsned es-Sahîh-i el-Muhtasar. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasır. Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Cevâd Ali. el-Mufasssal fî târîhi'l-'Arab kıble'l-İslâm. 20 Cilt. Dâr'u es-Sâgi, 4. Basım, 1422/2001.
- Cezûlî, Ahzemî Sâmiûn. el-Hicretu fî'l-Kur'âni'l-Kerîm. Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, Şeriketü'r-Riyâd, 1417/1996.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. et-Ta'rîfât. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye,, ts.
- Hamatto, Emad Yakup. İhrâc mine'd-diyâ fî davi'l-Kur'âni'l- Kerîm. Gazze: Câmiatu'l-İslamiyye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. et-Tahrîr ve't-Tenvîr. 30 Cilt. Tunus: Dârü't-Tûnisîyye, 1984.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. Sîretü'n-Nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ. çev. Harun Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî el-Meâfirî. es-Sîretü'n-Nebeviyye. thk. Mustafa Segâ. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebetü, 2. Basım, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensâri er-Rüveyfî. Lisânü'l-Arab. 10 Cilt. Beyrut: Dâr Sadr, 3. Basım, 1414/1994.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. et-Tabakâtü'l-Kübrâ. Beyrut, ts.
- İsfahânî, Ebü'l Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. el-Müfredât fî ğarîbü'l-Kur'ân. thk. Safvân Adnan Dâvûdî. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1412.
- Karaman, Hayrettin vd. Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâlî. Ankara: TDV Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Kubat, Mehmet. "Kur'ân'â Göre Göçü Tetikleyen Ana Unsurlar". İslam ve Yorum VI. 1/4-30. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2022.
- Kurt, Fatih. "Hicretin Sosyo-Kültürel Teolojisi'nin İtikadi Alana Yansımaları". Ekev Akademi Dergisi 27/93 (2023), 151-163.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. Te'vîlâtü Ehli's-sünne. thk. Mecdî Bâslum. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mevdûdî, Ebu'l-Â'lâ. Tefhîmu'l-Kur'ân. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Önkal, Ahmet. "Hicret". TDV İslâm Ansiklopedisi. 17/458-462. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin. Mefâtîhu'l-gayb. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1420/1999.
- Sarıkaya, Mehmet Emin. "Zorunlu Göç Bağlamında Kur'an'da Göç". Journal of Analytic Divinity 2/1 (2018), 235-252.
- Sıcak, Ahmet Sait - Çalışkan, Necmettin. "Kur'ân'da 'İhraç' Kavramı Özelinde Göç Olgusu". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5/9 (2018), 483-514.
- Şeriatî, Ali - Şehidi, Cafer. Doğumdan Hicrete Hicretten Vefata Siret. İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 1991.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân. 24 Cilt. Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Türâs, ts.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. Târihu'l Umem ve'l-Mülûk. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Beyrut, ts.
- Topuz, Mahmut. İlâhi Dinlerde Hicret. İzmir: Çağlayan Yayınları, 1996.
- Varlı, Abdussamet. "Hicretin Kur'anî Hedefleri Üzerine Bir Değerlendirme". İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 13/1 (2024), 255-274.
<https://doi.org/10.15869/itobiad.1210729>
- Watt, William Montgomery. Muhammad at Mecca. Oxford: Clarendon Press, 1953.
- Yıldız, İbrahim. Kur'ân'da Sebîlullah Kavramı. Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- Yılmaz, Kürşat. "Üniversite Öğrencilerinin Dini Yönelimleri ile Bireysel Değerleri Arasındaki İlişki". Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute 16/29 (2013), 129-146.
- Yücel, İrfan. Peygamberimizin Hayatı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî. Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l Hidâye, 1306.